

Mitä tulikaan tehtyä?

60-vuotiskirjoitus

KLAUS WECKROTH

”Elämästä on helpompi luopua
kuin omastatunnosta,
sillä omatunto merkitsee
ihmiskuntaa meissä kussakin.
Omastatunnosta luopuminen
on luopumista kuolemattomuudesta.”
(Jevgeni Bogat)

Antti Eskola tokaisi täyttäessään kuusikymmentä jotakin siihen suuntaan kuin ”kirjoitan sitten oman juhla kirjani”. Toimitimme kuitenkin Mirja Tolkki-Nikkosen kanssa 60-vuotisjuhlakirjan vuonna 1994 otsikolla ”Jos A, niin ...” (Vastapaino 1994). Kirjan lähtökohta oli Eskolalta tähän tarkoitukseen pyydetty teksti ”Sosiaalitieteen muuttuvat tekstit ja käytännöt” ja sisältönä sen lisäksi Tampereen yliopiston silloisen sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen tutkijoiden kommentit.

Kirjan nimi on ”kaksimielinen”. Yhtäältä se viittaa Eskolan tapaan allekirjoittaa viestinsä pelkällä A-kirjaimella: eli jos Antti sanoo näin, Raimo, Harri, Jouko, Pertti, Anssi, Mirja, Oili-Helena, Irmeli, Klaus ja Vilma jatkavat siitä näin. Toisaalta nimi viittaa sosiaalitieteen arvoitukselliseen tulevaisuuteen.

”Mä tulen ja menen ja ääneni särähtelee
Mä olenko kenen ja ketkä mua arvostelee?
Ne puhuu ja huhuu, ne kaikkea kummastelee
Ne kysyy ja pysyy, on A:n jälkeen oltava B”,

lauoi Hector 1970-luvulla kuin kuvaten tunnelmiani sosiaalipsykologian uutena opiskelijana. Kirjassa kysyn kahdenkymmenen vuoden opiskelun jälkeen juttuni alussa näin: ”On vuosi 2004 ja sosiologia elää. Mutta minkälaisena? Miten sosiologit jäsentävät paikkansa tai juhlaallisemmin 'tehtävänsä' ihmisten elämässä?” Uskalsin kurkottaa kuvittelun varaan rakentuvassa kommentissani vain kymmenen vuotta eteenpäin, mutta siitä päätellen, että kirja

Klaus Weckrothin työ Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksella sosiaalipsykologian opiskelijana, tuntiopettajana, assistenttina, yliassistenttina, välillä aina vs. apulaisprofessorina ja koko ajan tutkijana ja ajattelijana alkoi vuonna 1973 ja päättyi romahdukseen 1990-luvun puolivälissä (virallisesti pitkän sairausloman jälkeen vuonna 1998).

Hänen tiensä on liittynyt kiinteästi Yhteiskuntapolitiikka-lehteen ja sen edeltäjään Alkoholipolitiikkaan. Yhteinen matka alkoi Alkoholipolitiikan numerosta 6/1983 ja jatkui muun muassa sellaisten yleistä mielenkiintoa herättäneiden artikkelien kuin ”Subjekti, persoonallisuus, alkoholin käyttö” (2/1984) ja ”Nuoriso ja oikeaa ja väärää väkevämät aineet” (6/1987) kautta Yhteiskuntapolitiikassa julkaistuihin henkilökohtaisiin ”itsetutkimuksiin” unettomuuden, työtavan ja työuupumuksen, syövän, läheisten kuolemien, masennuksen ja tietenkin alkoholin käytön merkityksestä omassa romahduksessa ja sitä kautta yleisemmin ihmisten toiminnassa (YP 5/2000 ja 2/2006). Nyt julkaistavassa kirjoituksessa Weckroth palaa kymmenen vuoden tauon jälkeen 60 vuotta tämän vuoden syyskuussa täyttäessään tutkijanuransa keskeisiin ideoihin, koska katsoo niiden kautta voivansa sanoa sanansa myös vuonna 2015 ajankohdaisiin aiheisiin. ”Kirjoitin jutun periaatteessa valmiiksi kolmessa vuorokaudessa. Tein työtä kuin sähköiskun – käytännössä itse asiassa monta sellaista – saaneena yötä päivää ennen kuin vaivuin takaisin toipumisprosessin kannalta keskeisiin tasaisen ei-tappaviin arkitutiineihin. Tässä hiottu tulos.”

on edelleen vuonna 2015 Tampereen yliopiston yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikön sosiaalitieteiden tutkinto-ohjelmassa, olisi pitänyt kurkottaa vähintään kahdenkymmenen vuoden päähän: kysymys ja kuvittelu ovat edelleen osa sosiologista ja sosiaalitieteellistä ajattelua. Näin ollen voikin todeta, että A:ta ei aina seuraa B. Joskus sitä seuraa X.

Antti Eskola täytti vastikään 80 vuotta ja kirjoittaa edelleen juhla kirjoja (vaihteeksi sosiaalitieteen sijasta suhteestaan uskontoon). Minun resurssini täytessäni tänä vuonna 60 eivät riitä kokonaiseen kirjaan. Niinpä on tyydyttävä tähän 60-vuotiskirjotukseen, jossa yritän valottaa hieman yli kaksikymmentävuotisen, vuonna 1973 alkaneen ja 1990-luvun puolivälissä päättyneen tutkijanurani keskeisiä ideoita. Kukapa ketun hännän nostaa ellei kettu itse.

*

Lähdetään, sattumalta, liikkeelle sattumasta. Yksi keskeinen idea on, että sattumalla täytyy ihmistieteissä olla yhtä keskeinen sija kuin luonnontieteissä, jotta nämä voisivat olla muutakin kuin todennäköisyyksien laskemista. Ilman sattumaa ei ole lainalaisuutta. Totesimme tämän Jukka Mäen ja Seppo Purhosen kanssa jo pro gradu -työssämme ”Motivaatio ja toiminnan käsite” vuonna 1976. (Julkaistu lyhennettynä Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia sarjassa 31/1978.) Lukuisat kysymykseen ”miksi ihmiset harrastavat liikuntaa” perustuvat haastattelut antoivat vastaukseksi vain, että milloin mistäkin syystä. Kun A harrastaa liikuntaa siksi, että unohiti kerran bussirahan kotiin ja oli pakko mennä kävellään töihin ja se tuntui hyvältä, harrastaa B päästäkseen kuntoisuuslomille armeijasta, C useista erisyistä: hyvänolon, terveyden ja seuran vuoksi; ja D ”ei mistään järkevästä syystä”. Johtopäätös oli, että liikunnanharrastuksella ei ole yhtä tai kahta psykologista syytä: niitä on periaatteessa yhtä paljon kuin yksilöitäkin, jolloin sen selitys on sosiologinen. Liikunnanharrastuksella on oma yhteiskunnallinen ja historiallinen paikkansa – kaikissa yhteiskunnissa ja kaikkialla liikuntaa ei tarvitse harrastaa – ja siten syynsä, jonka yksittäiset ihmiset voivat sitten ottaa huomioon haluamallaan tavalla. ”Toimiessaan määrättyissä yhteiskunnallisissa ’asemissa’ ihmiset rakentavat omaa persoonallisuuttaan omaan toimintaansa liittyvien yhteiskunnallisten suhteiden perusteella” kuului tiivistetty johtopäätös.

Liikunnanharrastus on niitä yhteiskunnallisia lakeja, jotka voi ottaa omiin käsiinsä. Voi ja täytyy, mikäli haluaa meidän vähän liikkuvassa yhteis-

kunnassamme pysyä työkykyisenä. Voi ja täytyy samaan tapaan kuin aikuinen voi ja hänen täytyy tehdä jotakin tilanteessa, jossa ”kolmevuotiaiden suomalaislasten päiväkotielämästä” kaksi prosenttia (!) on fyysisesti edes ”kohtuullisen kuormittavaa” (Anne Soini, haastattelu MTV:n Kymmenen uutisissa 25.3.2015). Aikuisen täytyy esimerkiksi tinkiä päiväkotijäsenyysmaksuun muihin ryhmätalanteisiin liittyvästä sosiaalipsykologisesta pakosta istua hiljaa paikoillaan ja antaa lasten liikkua, kiipeillä tuoleilla ja pöydillä tai muuta sellaista.

Se, mikä koskee liikunnanharrastusta, koskee myös muita praktisia toimintoja. Esimerkiksi aggressio on ”katsojan silmässä” väitän 1970-luvun lopulla tutkimuksessani ”Psykologinen väkivaltatutkimus: aggressiotutkimuksen lähtökohtien kriittinen analyysi” (Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia 39/1980). Aggressio on yhteiskunnallista ”rumuutta”, jonka selitys muuttuu historiallisesti. ”Joka vit-saa säästää, se lastaan vihaa” oli aikanaan kansanviisautta – nyt se on lailla kiellettyä tyhmyyttä. Vapaussotia tarvittiin aikanaan vähän siellä sun täällä. Ja siellä niitä ja arabikeväitä tarvitaan vieläkin.

”Kansannousu menee aina eteenpäin.

Kaikki muu nousenta on pahasta;

jokainen väkivaltainen askel

taaksepäin on kapinaa;

taantumus on väkivaltaa

ihmiskuntaa kohtaan.

Kansannousu on totuuden

suuttumuksen ilmaus.”

(Victor Hugo)

Tarve on kuitenkin sosiologinen, ei psykologinen: sodassa kaikki tappelevat ja tappavat, koska on enemmän tai vähemmän pakko – rauhan aikana ihmiset tappelevat ja tappavat, vaikka ei ole pakko, ja milloin mistäkin syystä, jolloin aggression kategoria on psykologisen tutkimuksen kannalta (niin kuin asian 1970-luvulla liioitellen ilmaisin) yhtä mielekäs ”kuin kategoria ’valkoiset eläimet’ (jotka voidaan jakaa vaikkapa karvaisiin ja karvattomiin) eläinten käyttäytymisen ja sen lainalaisuuksien tutkimuksessa”. Erilaiset toisen tahalliset vahingoittamiset yhteenliittävä aggression käsite on pelkkä ”keräilykäsite”. Koska mikä tahansa reaktio – jopa reagoimattomuus, esimerkiksi kuolevan auttamisesta pidättäytyminen – voi olla aggressiivista ja mikäkin reaktio ei sinällään ole aggressiota – eutanasia esimerkiksi on kaikkea muuta kuin väkivaltaa

– ei reaktion aggressiivisuus ole siinä itsessään vaan yhteiskunnallisissa pakoissa ja laeissa.

Pelkistettynä yksilö ei tapa. Rasismi, esimerkiksi, tappaa. Tämäkin ”sosiaalinen fakta” (Emile Durkheim) sisältää yksilöä ”käskevää ja pakottavaa voimaa” ja vaikuttaa häneen ”riippumatta siitä haluaako hän sitä vai ei”. Se panee yksilön sanomaan ”mitä sylki suuhun tuo” ja ”toimimaan ajattelematta”, ”tietämättä itsekään miksi”. Se ”saattaa meidät kiusaukseen” eikä ”päästä meitä pahasta”. Se vie ihmistä samaan tapaan kuin virta vie aironsa hukannutta tai pois heittänyttä veneessä olijaa. Yksilö ei tapa. Hän toimii tappajan, rasistin, terroristin, sotilaan tms. roolissa, sosiaalisessa osassa, ”luonnenaamiossa” (Karl Marx). Hän tekee vain sen, minkä kuka tahansa hänen asemassaan tekisi. ”Sotilas, joka ei ole koskaan tappanut, kärsii. Hän kokee melkein samanlaisia tunteita kuin nuori mies, joka ei ole vielä onnistunut makaamaan naisen kanssa” (Veijo Meri). Siksi ”[s]e tehdään, mitä pitää tehdä. Piste.” (Eduardo Mendoza.)

Sosiologiset syyt ovat yhtä todellisia kuin psykologiset. ”Se en ollut minä” tarkoittaa, että en käyttänyt niitä psykologisia toimintoja, joita yleensä käytän. Minä annan toimintani ja tahtoni ajelehtia samaan tapaan kuin annan veneeni joskus ajelehtia. Jos vene ajelehtimisen seurauksena joutuu karille, on vähintäänkin kyseenalaista samastaa tämä karille ajautuminen tahalliseen karille ajamiseen. Pelkkää kaukaa haettua selvän asian mystifointia on väittää, että tuulen viedessä karille perimmäinen syy oli yksilön tiedostamattomissa haluissa päätyäkin karille. Selitys on pikemminkin ”yli-” kuin ”alitajunnassa”. ”Tältä kannalta se, että ’psykiatrit eivät koskaan puhu vastustamattomista haluista tehdä hyvää’ (Thomas Szasz), ’hyvän’ riivaamista ihmisistä tai hyväntekemisen pakon omaisuudesta, ei ole sattuma. ’Hyvä’ vaatii valitsevassa yhteiskunnallisessa todellisuudessa minää, henkilökohtaista vastuuta, tahtoa ja kontrolia, mutta ’paha’ on automaattista. Virta vie karille. Rasismi tappaa” tiivistin asian 1990-luvun alussa. (”X voi olla kuka tahansa”, Hanki ja Jää 1991.)

*

Toiminnan aggressiivisuus on yksinkertaisesti ”yli-toiminnallinen” ominaisuus. Aggressiotutkimusta yhteen yhteiskunnalliseen ongelmaan keskittävänä tieteenä toki tarvitaan siinä kuin kotieläintenkukoruokintatiedettä. Kokonaan toinen kysymys on, kuinka hedelmällistä tällainen tutkimus on, jos seurauksena on sen tutkiminen ”pahoinpitelevätkö

kenties ruskeasilmäiset vaimojaan enemmän kuin sinisilmäiset”. Jo tutkittu on, ”vaikuttaako vodka ihmisen aggressiivisuuteen erilailla kun viski”.

Vastaavalla tavalla putoavat useat muut psykologisia pidetyt ilmiöt ja ongelmat yhteiskunnallis-historiallisiksi. Niille on olemassa yksilöllinen syy yhtä vähän ja samassa mielessä kuin esimerkiksi vaikka vaaleissa äänestämiseksi. Äänestäminen on välttämätön osa demokraattista yhteiskunnallista käytäntöä. Se on yhteiskunnallinen mutta ei yksilöllinen pakko: jokainen voi halutessaan jättää äänestämättä (vaikka siksi, ettei pääse äänestyspaikalle bussirahan satuttua unohtumaan). Yhteiskunnallisten ja yksilöllisten pakkojen yhteydet ovat aina enemmän tai vähemmän todennäköisiä ja siten satunnaisia.

Äänestyspaikat tarjoavat mahdollisuuden äänestää, ja mitä enemmän niitä on ja mitä enemmän äänestäminen on muutenkin esillä, sitä todennäköisemmin ihmiset äänestävät. Samaan tapaan ”yhteiskuntapaikkojen” määrä ja merkitys vaikuttavat toimintojen määrään ja merkitykseen. Tiedotusvälineiden seuraaminen on yhteiskunnallinen välttämättömyys – ilman tällaista toimintaa ei siinä pysty toimimaan – mutta yksittäinen ihminen voi vallan hyvin vetäytyä yhteiskunnallisesta elämästä vaikkapa luostariin mietiskelemään. Ja vetäytyy sitä todennäköisemmin, mitä enemmän luostareita on ja mitä suurempi yhteiskunnallinen merkitys niillä on. Sama koskee psykologisina pidettyjä yhteiskunnallisia ongelmia: epäsosiaalisuus määrittyy kulloinkin vallitsevista yhteiskunnallisista olosuhteista ja saa selityksensä niistä. On olemassa psykologisia tarpeita vahvempia sosiologisia tarpeita niin kuin 1980-luvun lopulla väitin artikkelissa ”Nuoriso ja oikeaa ja väärää väkevämät aineet” (Alkoholipolitiikka 6/1987).

Sosiaaliseksi ilmiöksi ja ongelmaksi putoaa myös sellainen toiminta kuin alkoholinkäyttö. Ja auta armias, kun sanoin tämän toiminnan sosiaalisuuden ääneen. Silloisessa Alkoholipolitiikkalehdessä numerossa 2/1984 julkaistu lisensiaatin työhöni ”Ajatuksia ihmisen toiminnasta ja sen tutkimisesta” (Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia 4/1984) perustuva artikkeli ”Subjekti, persoonallisuus, alkoholin käyttö” osui ja upposi. Kun olin siihen saakka saanut liiankin rauhassa tuottaa tekstejäni, palautteena oikeastaan vain aggressiotutkimustani kommentoivat kirjoitukset Psykologia-lehdessä, puuttuminen tähän pyhään lehmäämme sai aikaan melkoisen mediamylläkkän. Siitä riittää, kun sanotaan, että jopa pornolehti *Ratto* tarttui asiaan

ja ilmaisi tiivistäen ja varsin havainnollisesti asian jotenkin näin: ”Klaus Weckrothin mielestä juoppo juo siksi, kun sitä juotattaa. Weckrothin mukaan juopoksi tullaan sattumalta. No, jotkut sanoivat, että sattuias hyvin.”

Alkoholinkäyttökin on yksi yhteiskunnallisesti ja historiallisesti olemassa oleva ”tarjouma” tai Lucien Séven 1970-luvun alussa käyttämällä käsitteellä ilmaisten ”yhteiskunnallinen matriisi”, johon yksittäiset ihmiset tarttuvat milloin milläkin tavalla: juhliakseen, rentoutuakseen, siksi että niin on tapana tietyissä tilanteissa tehdä, tullaakseen aikuiseksi, vahvistaakseen sopimuksen ja niin edelleen.

*

Keskittyessään sosiaaliin ongelmiin psykologia on ollut pääasiassa soveltavaa tutkimusta. Tätä se on ollut ja sen pitääkin olla. ”Tyhjiä ovat sen filosofin sanat, jotka eivät paranna ihmisen vaivoja” (Epikuros). Ihmisen toiminnan tutkimisen perustavoite ei ole selittäminen eikä ymmärtäminen vaan rikastaminen. Vertasin aikanaan ihmiskuntaa erämaassa kulkevaan karavaaniin. Työnsä suorittavia ihmisiä ja näiden sekä työssään uupuneiden tai riittävästi olleiden hoivaajia tarvitaan, mutta kuinka kauan kulkijat rahoittavat ”haukkuvia koiria”, kulun kulkua raportoivia ja ihmisiltä mitä kummallisempia asioita kyseleviä sosiaalityöntekijöitä. Lohdullista tutkijoiden kannalta on, että mitä vähäisemmiksi resurssit käyvät, sitä enemmän tarvitaan ”tiedostelijoita”, tulevaisuuden ja sinne johtavan tien kartoittajia.

Jotta ihmisten toimintaa voidaan rikastaa, täytyy ajoittain ottaa etäisyyttä toiminnan välittömään parantamiseen ja keskittyä rauhassa perustiedon tuottamiseen. Lääketiede ei voi jatkaa taistelua ihmisten terveyden puolesta, jos se ei voi hetkeksikään vetäytyä sinänsä tarpeellisesta välittömästä potilastyöstä biologisen ja kemiallisen perustutkimuksen pariin. Ilman perustutkimuksen asettamia rajoja päädytään medikalisaatioon, pitämään ei-lääketieteellisiä ongelmia lääketieteellisinä, tekemään ”tautitehtaassa” (Iris Pasternack) terveistä ”väkisin sairaita” (Iltalehti 23.3.2015). Sama koskee psykologiaa ja sosiaalipsykologiaa ja sosiologiaa. Jotta ne voisivat jatkaa ihmisten elämän ongelmien ratkaisemista ja välttää psykologisoinnilta, ”sosiaalipsykologisoinnilta” ja ”sosiologisoinnilta”, ne tarvitsevat tuekseen tutkimusta, joka nousee jostakin muusta kuin polttavista yhteiskunnallisista ongelmista.

Mistä? Mistä ilmiöistä esimerkiksi psykologia voi tuottaa biologian ja kemian ja fysiikan tuottamaan perustietoon verrattavissa olevaa tietoa?

Vastauksen saamiseksi toimitaan hetki niin kuin olen koko tutkijanurani ajan yrittänyt toimia: ei, kärjistäen, niin kuin ”sosiaalipsykologi, jolla on taipumus lyödä ihmisiin helppoja leimoja” vaan niin kuin ”romaanikirjailija, joka syvenyy huolellisesti kohteeseensa vangitakseen jotain ihmisluonnon lukemattomista ulottuvuuksista” (Alain de Botton); niin kuin runoilija, joka haluaa ”kirjat ilman koulukuntia ja etikettejä, kuten elämänkin” (Pablo Neruda). Ei ihme, että olen vain ”teoreettisen sosiaalipsykologian dosentti” ja sitäkin joidenkin mielestä ilmeisesti ”vain teoriassa”: olen yrittänyt tehdä ei niinkään tiedettä (*science*) kuin ”oppia” (*scientia*). (”Mustavalkoista sosiaalipsykologiaa”, Vastapaino 1992.)

Perustutkimuksena psykologian täytyy löytääkseen lainalaisuudet ”sattumien ja loputtoman sekasorron maailmassa” (Paul Auster) nojautua johonkin muuhun kuin sosiaaliin ongelmiin. Psykologiset lainalaisuudet löytyvät tällöin, jos jostakin, a) praktisten toimintojen keskinäisistä suhteista ja b) psyykkisestä toiminnasta.

*

Aloitetaan praktisesta toiminnasta. Keskeiselle sijalle psykologisessa tutkimuksessa nousee näin Aleksei Nikolajevits Leontjevin jaottelu *toimintateko-operaatio*. Psykologinen ”liike” on suurelta osalta näiden toiminnan perusyksiköiden muuttumista toisikseen. Teosta – töihin kävelemisestä – tulee toimintaa, kun se saa itsenäisen motiivin. Vastaavasti sivujen kääntäminen, joka useimmille on lukemista realisoiva operaatio, muuttuu motiivin omaavaksi toiminnaksi, kun tarvitaan nuotinkääntäjää. Kaiken kaikkiaan, niin kuin asian gradussamme ilmaisimme, uudet ”toimintamuodot ja tarpeet eivät synny ihmisen kokonaistoiminnan kannalta ’sattumalta’: ne eivät tule toimintajärjestelmään ulkoapäin siitä irrallaan kehittyneinä valmiina muotteina, vaan niiden kehittyminen on seurausta yksilön toiminnan sisäisistä muodonmuutoksista, sen suuntautumisesta uusiin kohteisiin ja sen hierarkkisen rakenteen muuttumisesta”.

Toiminta biologisten ja sosiaalisten lainalaisuuksien väliin sijoittuvana liikemuotona tarvitsee jonkin ”alkusysäyksen” yhtä vähän kuin maailmankaikkeus jonkun kummallisen alun. Voi olla, että meidän maailmankaikkeutemme on joskus syntynyt jostakin alkuräjähdyksestä, mutta on

Vastaavalla tavalla sattumaa ei ole sekään, että yritettäessä vesittää rauhantutkimusta väkivalan ongelma on perinteisesti psykologisoitu. Tutkittaessa rinnan kollektiivista ja yksilöllistä väkivaltaa, väkivaltaa ja aggressiota, jälkimmäises-

Muisti ei ole esine eikä verrattavissa esimerkiksi sellaisiin muistitutkimuksesta tuttuihin verrokkeihin kuin varastoon, liitutauluun, kirjastoon tai muihin sellaisiin. Muisti on aina muistamista, toimintaa, joka tarpeen tullen näyttäytyy osana toiminnan järjestelmää ja tarpeen tullen häviää siitä. Silloin kun ihminen istuu, kävely ei piileskele missään: sitä ei sillä hetkellä ole olemassa. Vastaavasti silloin, kun ihminen ajattelee, muistaminen on korkeintaan teon tai operaation asemassa. Toimintana sitä ei sillä hetkellä ole olemassa.

Muistaminen on aina toimintaa ja toimintana se on myös kehitettävissä. Niin kuin jaloilla voi paitsi kävellä myös juosta, voi aivoilla paitsi antaa asioiden tulla mieleen myös hallita mieleentulemista. Oleellista tällöin ei ole se, minkälaisissa olosuhteissa muistaminen tapahtuu, vaan se, minkälaisen tekijän kautta muistamista voidaan tuottaa. Tätä kautta päädyin pikkukokeessani varioimaan ympäristöolosuhteiden, muistettavan materiaalin laadun, muistamisperiodin pituuden, materiaalin esitystavan tai muun vastaavan perinteen muuttujan sijasta tapaa, jolla asiat painetaan mieleen. En tiedä muistitutkimuksen viimeaikaisesta kehitymisestä mitään, mutta tutkimusasetelmani oli aikanaan jotakin uutta. Kokeilin esimerkiksi, eroaako sanaparin yhdistäminen osana sanaristikon ratkaisua sen painamisesta mieleen toistamalla. Ja sain tulokseksi, että kertaus ei välttämättä ole opintojen äiti: joskus riittää, että sanapari painetaan mieleen johtamalla kerran sana A vihjesanasta B.

Asioita ei enää opita ulkoa vaan sisältä. Asioiden toiminnallista yhdistämistä ovat käyttäneet hyväkseen mnemonistit aikojen alusta, ja näin voi periaatteessa tehdä kuka tahansa. Perinteisen hauki-on-kala-mieleenpainamisen ongelma on siinä, että se ei anna tilaa muistelemiselle: asia joko muistetaan tai ei muisteta. Sillä selvä. Loppu. Toista on, jos mieleenpainamistilanteessa luodaan jokin polku tai tie sanasta A sanaan B. ”Razvivatsja” on kehittynyt venäjäksi. Asia voidaan opetella joko mahdollisimman monen toiston kautta tai lähtemällä liikkeelle sanasta ”razvivatsja” ja miettimällä, mitä siitä tulee mieleen, mitä se muistuttaa. Rasvavatsa? Tämän jälkeen katsotaan, mitä sana tarkoittaa, ja yhdistetään mieleentullut sana lähtökohtana olleen sanan merkitykseen. Rasvavatsa – kenellepä ei sellainen meidän vähän fyysistä ponnistelua vaativassa yhteiskunnassamme kehittyisi. Yhteyden voi sitten varmistaa keksimällä lisää teitä ärsykesanasta reaktiosanaan. Rasavilli vatsassa? Ras-vi-vat-

sa. Razvivatsja. Siinä on ihmisen kehityksen alku. Vitsi on siinä, että tällaiset tiet auttavat muistelemaan. Mitä razvivatsja tarkoittaa? En tiedä, mutta jotakin tekemistä sillä oli vatsan kanssa. Iso vatsa? Rasvavatsa? Rasvivatsa. Razvivatsja.

Tällä tavalla kuka tahansa voi muistaa kymmeniä, jopa satoja irrallisia sanoja tai asioita. Aivoilla voi, niin kuin kaikki aivotutkijat tietävät, ”kävellä” paljon lujempaa kuin tähän asti on luultu. Aivojen kapasiteetista on nykyisin keinoin käytettävissä vain mitättömän pieni osa. Siitä päätellen, että kun ihmiset oppivat ulkoa noin seitsemän yksikköä kerralla, on eläimiä, jotka pystyvät 10 000 yksikön muistamiseen (näin monta ruokakätköä muistaa esimerkiksi amerikanhakki-niminen varislintu [Prisma: Eläinten ymmärrys 2/3, TV 1 28.3.2015.]), aivoilla voi tulevaisuudessa jopa ”juosta”. Ja lajaa.

*

Vaikka perustutkimuksena psykologiassa korostetaan psyykkisten toimintojen keskinäisiä yhteyksiä, on syytä muistaa, että myös ”korkeampien psykologisten funktioiden juuria on etsittävä yleisestä, inhimillisestä, historiallisesta kokemuksesta”, niin kuin Alexander Romanovits Lurija asian aikanaan ilmaisi.

Selvästi yhteiskunnallis-historiallisen tilanteen merkitys psykologisten välttämättömyyksiänsä taustana tulee esille siirryttäessä kolmannenlaisiin c) välttämättömyyksiin.

Väitin yli kolmekymmentä vuotta sitten, että minän muuttuminen meiksi, minuuden lomittuminen meisyyteen, on yksi psykologinen lainalaisuus. Ja näin väitän edelleen kirjoittaessani tätä maaliskuussa 2015. Väitän näin toipuessani hitaasti mutta epävarmasti masennuksesta, alkoholismista ja jostakin, joka helmi-maaliskuussa 2014 johti kahden viikon oloon Tampereen yliopistollisen sairaalan teho-osastolla ja selviytymiseen vastoin kaikkia odotuksia hengissä, jostakin, jonka lääkäri vajaa vuosi tapahtuman jälkeen lopulta itseäni kovasti hätkähdyttäen totesi olleen ”vakaava itsemurhayritys”. Minulla itselläni ei käynyt kuolema edes mielessä särkylääkepurkin tyhjentäessäni: ”en se ollut minä”, se oli ”hullun” hommaa (Yhteiskuntapolitiikka 5/2000). Ainakaan en taaskaan ollut ”oma itseni” (Yhteiskuntapolitiikka 2/2006). Tai sitten kerrankin olin: ”tylsää tietoa täyteen” pumpattu typerys, ”joka oli selvinnyt elämän realiteeteista kuin onnen kaupalla” (Alice Munro), jolloin kyse olisi ollut korkeintaan kuole-

mantuottamuksesta. Joka tapauksessa mikään ”ei suhteuta asioita niin tehokkaasti kuin pikarupatelu Kuoleman kanssa” (Paul Auster), joten palataan asiaan.

Mikään ei minän ja meidän suhteessa ole siis muutamassa kymmenessä vuodessa muuttunut? Vai onko?

Perusväite on siis se, että tietyssä kehityksessä vaiheessa minän, subjektin, täytyy päättää, mikä siitä isona tulee. Minä osaa niin valtavan määrän toimintoja, tapoja tuottaa elämänsä tapahtumia, ettei kaiken tekemiseen yksinkertaisesti aika riitä. Minän täytyy valita. Vaikeaksi tämän valinnan tekee se, että minän itsensä kannalta kaikki toiminnot ovat samanarvoisia: jokainen niistä lisää subjektin mahdollisuuksia tuottaa oman elämänsä tapahtumia. Tämä psykologinen samanarvoisuus merkitsee sitä, että minän on valitessaan käännäyttävä jonkin minän ulkopuolisen ei-psykologisen tekijän puoleen. Tätä kautta sosiaaliset, sosiaalipsykologiset ja sosiologiset, välttämättömyydet nousevat arvoon arvaamattomaan.

On toki toinenkin mahdollisuus valita: antaa sattuman ratkaista. ”Sattuman kauppa on aina au-ki” (Kari Hotakainen). Heittäydytään ”kohtalon virran vietäväksi” ja tartutaan siihen, mikä ensimmäiseksi vastaan tulee. Niiden, joille tämä kolikon heittäminen ei käy, on käännäyttävä sosiaalisten tekijöiden puoleen. Antaa sinän päättää, perinteen ratkaista tai yhteiskunnallisen työllisyyslanteen määrätä, mitä minä rupean tekemään. Minä teen mitä tahansa vuoksesi, kunhan sinä sanot, mitä se mitä on.

Nämä valintaongelman ratkaisevat tekijät muuttuvat historiallisesti.

”Minä ja sinä
ja rakkaus mittaamaton
Nyt vain entisinä
lauluina vihkoissa on”,

jatkaa Hector Mystalgia-lauluaan nostalgisesti. Hector laulaa minusta ja sinusta, mutta jotakin samansuuntaista on sinälle ja rakkaudelle tapahtunut tai ainakin tapahtumassa myös yleisellä tasolla.

”Laulu rakkaudelle
Tosi kovi hemmoille, tytöille
Jotka uskaltavat tunnustaa
Kuinka paljon merkitsee
Kun on joku, jota rakastaa”,

lauloi Yö-yhtye vielä vuonna 1988 – vuoden 2014 kiertueen nimessä rakkaus oli jo saanut rinnalleen pelon.

Saman vuoden 1988 ”Toiminnan psykologiasa” (Hanki ja Jää 1988) Shakespearen Sonetti toimi – nyt sen käyttäminen rakkauden havainnollistajana ei tulisi mieleenkään. En tiedä, kuinka monen minän ja sinän rakkaus ”on kuollut elämän virtaan” (Juice Leskinen) ja kuinka moni menee naimisiin ”kunnes avioero meidät erottaa”, mutta sen tiedän, että Google.fi antaa vuonna 2015 hakanalle rakastelu 57 600 tulosta ja sanalle masturbaatio 334 000 tulosta; siitä päätellen, että sana rakkaus tuottaa 6 510 000 tulosta, se ei ole vielä kuollut, mutta on ahtaalla seksin (40 800 000 tulosta) ja varsinkin pornon (216 000 000 tulosta) kanssa. En tiedä, onko markiisi de Sade sen ajan kohtaisempi kuin Shakespeare tai onko nykyinen internet-sukupolvi myös ”pornosukupolvi”, mutta sen, esimerkiksi, tiedän, että brittikirjailija E.L. Jamesin kirja ”Fifty Shades of Grey”, erilaisia sadistisia leikkejä käsittelevä kirja, on muutamassa vuodessa käännetty viidellekymmenelle kielelle, sitä on myyty yli sata miljoonaa kappaletta, siitä on tehty tämän päivän kohuelokuva ja Time-lehti listasi Jamesin tai oikeammin Erika Leonardin maailman sadan vaikutusvaltaisimman henkilön joukkoon vuonna 2012.

Ja sen tiedän, että ”Mun koti ei oo täällä” -Chisu ei ole yksin laulaessaan

”Oon ystävä mustelmien
Tarpeeksi niistä saa mä en
Siks vaik sun kanssa leikkimään
Ei jäisi hai tai härkääkään
Täs oon taas ilman kypärää

Ja kohta nuolen haavoja
Syviä ja suolaisia
Kun mikään ei tunnu miltään
kipu korvaa ystävää”

Samalla rakkaudesta on tullut leikkiä: ensitreffeillä mennään televisiossa kirkon edustajan ja muiden asiantuntijoiden läsnä ollessa naimisiin ja päätetään muutaman viikon päästä, pysytäänkö naimisissa vai ei. Rakkauden yhteiskunnallinen painoarvo on yksinkertaisesti muuttunut.

Naimisiin on aikaisemminkin menty jonkun muun kuin minän valitseman puolison kanssa. Oli aika ja jossain on edelleen, jolloin perheet tai suvut päättivät, kuka kenetkin saa, keiden on yh-

teisen hyvän kannalta järkevää mennä naimisiin. Ja se toimii. Vuoden 2015 Suomessa ei kuitenkaan enää ole sitä vahvaa perinnettä, johon naimiskaupat nojaavat.

Sillä, että perinne on menettänyt sosiaalista merkitystään, on omat hyvät puolensa.

Perinteen nimissä on tapettu, silvottu ja käännytetty ”vääriperinteisiä” ihmisiä vähintään yhtä paljon ja vähintään yhtä raa’asti kuin uskonnon nimissä on tapettu ja tapetaan edelleen ”väärauskaisia”, mikäli se esimerkiksi Isis-järjestöstä tai Boko Haramista riippuu. Ja samalla yritetään tappaa ja silpoa yhteiskunnallinen kehitys.

”Vain ikuisessa tyytymättömyydessä
on ihmisen eteenpäinmenon salaisuus,
ikuisen huomisen tae.
Joka tänään on löytänyt ihanteensa,
on Lootin vaimon tavoin
jo muuttunut suolapatsaaksi,
juuttunut maahan eikä enää liiku.
Maailma elää vain kerettiläisistä.”
(Jevgeni Zamjatin)

Perinteellä on kuitenkin aikanaan ollut (ja on osin vieläkin) omat hyvät puolensa. Aikana, jolloin suutarin pojasta pakosta tuli suutari ja äidin tyttärestä äiti (jollei saanut miestä eikä lasta, oli piika tai noita), ei tarvinnut miettiä päätään puhki miettimällä ongelmaa, jota ei miettimällä ratkaista.

Perinteen merkitys on muuttunut ja niin on yhteiskunnallisen työtilanteenkin. Nyt se sanoo, että jos haluat saada tulevaisuudessakin työtä, hakeudu hoitoalalle. Kyse on ”vain” palkkатыöstä, joka ei oikein pidemmän päälle käy elämän tarkoituksesta, mutta menee paremman puutteessa päätetäessä, mihin käyttää aikansa.

Kaiken kaikkiaan kaiken leikin, viihteen ja ruokaohjelmien keskellä ei ole ihme, että Isis ja kaikenlaiset muut ääri liikkeet vetävät kaikkensa toissaan antamista vaativina toimintojen valintaongelman ratkaisuna puoleensa meidän kehittyneen hyvinvointiyhteiskuntamme yksinäisiä ja irrallisia subjekteja: mittaamaton rakkaus on lauluina vihkoissa, mutta ”vihaaminen on 2000-luvulla levinnyt yleiseurooppalaiseksi mielenmaisemaksi” (Jarkko Tontti). Valitettavasti. Yhteiskunnassamme, jossa yksinäisyys joidenkin tutkimusten mukaan (näihin viittaa Apu-lehti 11/2015) on suurempi uhka terveydelle kuin ylipaino ja voi jopa tappaa, ollaan edelleen valmiita tekemään mi-

tä tahansa sinän vuoksi, ja jos sinää ei löydy, mitä vain muuten vain. Yhteiskunnassa, jossa aatteeksi kelpaa mikä tahansa –

”Juoskaa, kuolkaa,
vaatteet on mun aatteet
Vaatteet, vaatteet
on mun aatteet”,

lauloi Maukka Perusjätkä vuonna 1980 – on niiden, jotka eivät halua tehdä mitä tahansa, kuolla, vaatteidensa takia, joskus pakko hakea ”todellisia aatteita” muualta. ”Olen valmis kuolemaan isänmaan puolesta mutta en nälkään” (Eduardo Mendoza). Sinun vuoksesi ei enää kuolla, mutta ääri-islamin puolesta kuolevia riittää. Minä syntyy edelleen meistä, yksilö kaksilosta, mutta sen muuttuminen toimivasta minästä, subjektista, toimivaksi meiksi, persoonallisuudeksi, on perinteisillä tavoilla entistä vaikeampaa. Onneksi on tarjolla yhä useampia ”pieniä meisyyksiä” tyyliin ”me masturbaatioon koukussa olevat ortorektikot”.

*

Näin toistaiseksi. Niin karulta kuin se kuulostaa, ihmiskunnan kehitys on vasta alussa. Ja yhtä karulta kuulostaa sekin, kun todetaan, että ihmiskunta näyttää uhkaavasti lapsenkenkiinsä jäävänkin, joko sotien tai luonnon saastumisen vuoksi. Joka tapauksessa yksilö on yhteiskunnallisen kehityksen tässä vaiheessa sosiaalisen tutkimuksen perusyksikkö. Mitä mahtaa tapahtua siinä vaiheessa, kun siirrytään lopullisesti ”Tehtaasta studioon” (Matti Virtanen, Hanki ja Jää 1987), kun yhteiskunta alkaa yksilöiden sijasta toden teolla tarvita kaksiloita, yhteistoiminnan ja keskustelun varaan rakentavia meisyyksiä?

Minä tuskin näen aikaa, jolloin psykologista tutkimusta aletaan yksilön sijasta tehdä kaksilolalla ja pannaan koko kokeellinen psykologia uusiksi. Koehenkilö ei tällöin ole koetilanteessa enää yksin vaan pohtii vastausta tutkijan asettamiin kysymyksiin yhdessä toisen ihmisen kanssa. Tämä nostaa kokonaan uudella voimalla keskiöön sosiaalipsykologiset lait ja välttämättömyydet: yhteistoiminnan ja toiminnan ja sitä kautta subjektin ja persoonallisuuden suhteen, ihmisten välisiin suhteisiin liittyvän tietoisuuden erotukseksi ihmisen ja ympäristön väliseen suhteeseen liittyvästä tietoisuudesta, luottamuksen, ihmisen potentiaalin ja niin edelleen.

Mutta tämä kaikki vasta kymmenen, sadan tai tuhat vuoden päästä, kun ihmiskunta alkaa, jos alkaa, päästä kehityksen alkuvaiheeseen liittyvistä lastentaudeistaan. Oma tuntoni on sama kuin Hermann Hessen ”Arosuden”:

”Ihmistä ei vielä ole olemassa
muuta kuin henkisenä pyrkimyksenä
ja päämääränä,
kaukaisena ja yhtä pelättynä
kuin kaivattunakin
mahdollisuutena.
Pyrkiessämme tätä päämäärää kohti
me emme yhden elämän aikana
koskaan ehdi
muuta kuin vaaksan verran eteenpäin,
ja tämäkin vaaksa vaatii haltioitunutta ponnistelua,
kauhistavaa kestävyyttä niiltä,
jotka meitä tällä tiellä eteenpäin johdattavat
ja joille me huomenna pystytämme muistopatsaita,
kun tänään olemme heidät hirttäneet.”